

İMÂM-I A‘ZAM EBÛ HANÎFE’NİN ESERLERİ

Arabca ve Türkçe

FIKH-I EKBER
el-ÂLİM ve'l-MÜTEALLİM
el-FIKHU'L-EBSAT
OSMAN el-BETTÎ'YE RİSÂLESİ
TEVHÎD VASIYETİ
YÛSUF B. HÂLİD es-SEMTÎ'YE VASIYETİ
EBÛ YÛSUF'A VASIYETİ
OĞLU HAMMÂD'A VASIYETİ
KASÎDE-İ NU‘MÂNİYYE

Tercüme ve İzah
Doç. Dr. Abdülvehhab Öztürk

İstanbul - h. 1442 / m. 2021

İÇİNDEKİLER

İmâm-ı A'zam'ın Hayatı

7. Sayfa

BİRİNCİ KİTAP

FIKHU'L-EKBER

21. Sayfa

İKİNCİ KİTAP

el-ÂLİM ve'l-MÜTE'ALLİM

67. Sayfa

ÜÇÜNCÜ KİTAP

FIKHU'L-EBSAT

107. Sayfa

DÖRDÜNCÜ KİTAP

OSMÂN el-BETTÎ'YE RİSÂLESİ

147. Sayfa

BEŞİNCİ KİTAP

TEVHİD VASIYETİ

159. Sayfa

ALTINCI KİTAP

YÛSUF B. HÂLİD es-SEMTÎ el-BASRÎ'YE VASIYYETİ

177. Sayfa

YEDİNCİ KİTAP

EBÛ YÛSUF'A VASIYYETİ

245. Sayfa

SEKİZİNCİ KİTAP

OĞLU HAMMÂD'A VASIYYETİ

325. Sayfa

DOKUZUNCU KİTAP

KASİDE-İ NU'MÂNİYYE

383. Sayfa

Bismillahi'r-Rahmani'r-Rahîm

İmâm-ı A'zam'ın Hayatı

İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe

Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh

(Hicrî 80-150 / Mîlâdî 699-767)

Ebû Hanîfe künyesine nisbetle anılan mezhebin kurucusu olup asıl adı Nu'mân b. Sâbit'tir. İmâm-ı A'zam lakâbı ile marûftur. Ona bu sıfâtın verilmesi, çağdaşları arasında seçkin bir yere sâhib olması, hukûkî düşünce ve ictihâd metodunda belli bir çığır açması sebebiyledir. Büyük babası Arab kabîlelerinden Bekr b. Vâil'in Teymullah b. Sa'lebe aşîreti tarafından himâye edilen Zûtâ'nın oğlu Sâbit, belki ceddlerinin ana yurdu ve o çağlarda aralarında Türk-Müslüman kavimlerin bulunduğu ve mîlâdî 634'te Hâlid b. Velîd'in fethettiği ve Bağdâd kuruluncaya kadar Abbâsî devletine başkentlik eden Anbar, daha sonra Sarahs ile Merv arasında bulunan Nese, veyâhûd Ceyhûn (Âmûderyâ) ırmağının kuzeyinde bulunan Tirmiz'de oturduktan sonra o günkü Irâk'ın ikinci büyük şehri olan ve Hz. Alî tarafından hilâfet merkezi yapılan Kûfe'ye göçmüştür.

Kûfe'ye göçen Mâh âilesi zengin bir uç beyi soyundan geliyordu. Hz. Alî'ye bir bayram günü faluze tatlısı ikrâm ederek, yeni doğan oğulları Sâbit için duâ istediler. O da Sâbit ve âilesine duâ etti. Âile bu duânın bereketini her zaman görmüştür.¹

Ümmet içinde tamamıyla erimiş olan Nu'mân âilesinin Fars, Türk yâhûd başka bir kavme intisâbı açık değilse de Arab olmadığı, fakat Arab-

¹ İbn Nedîm, *el-Fihrist*, 255

lar arasında doğup büyüdüğü muhakkaktır. Zâten İslâm'da üstünlük ırkla değil takvâ ilemdir.²

Ehl-i beyte bağlılığı ve dînde ihlâsı ana ve babasından alan Nu'mân ilk önce Kûfe'de Kur'ân'ı hıfz etti. Kur'ân'ın okuma ilmi demek olan kırâat usûlünü de yedi kurradan biri Âsım bin Behdel'den aldı. Bu Kur'ân sevgisi hayâtının son demine kadar devâm etti. Ka'be'nin içinde namaz kılar-ken Kur'ân'ı hatmettiği rivâyet edilir.

Arabcanın o zaman henüz kurulmakta olan sarf ve nahiv ile şiir ve edebiyâtını öğrendi. Kûfe, Basra ve bütün Irâk'ın en ileri gelen üstâdlarından hadîs dinledi. Nâfi', Abdurrahman bin Hürmüz el-A'rec, Adıyy bin Sâbit, Mesleme bin Kuhayl, Ebû Ca'fer, Katâde, Amr bin Dînâr, Ebû İshâk ve daha birçoklarından hadîs dinledi.³ 15 kadar *Müsned*'ine bakıldığında hadîste ne kadar ileri olduğu görülür. Bazıları Ebû Hanîfe'yi hadîste zayıf görürlerse de bu, gerçeğe değil bir yanılmaya dayanır. O hadîsleri almada çok titiz davrandığı için bazı hadîsleri teknik olarak zayıf gördüğünden delîl olarak kullanmıyordu. Bunu görenler de hadîs bilmediğini zannediyorlardı. Dediğimiz gibi hem 15 müsnedine, hem Tahâvî ve Zehebî gibi âlimlerin eserlerine bakıldığı zaman Ebû Hanîfe ve arkadaşları tarafından kullanılan hadîslerin gâyet çok olduğu görülür. Ebû Hanîfe, "*Ben, akrânlarım arasında en çok hadîs rivâyet edenim*" derdi.⁴

Bu kadar hadîse rağmen ona hadîsci gözüyle bakılmamasının sebebi, onun, hadîslerin sadece rivâyetiyle meşgûl olmayıp onlardaki hükümle ilgilenmiş olmasıdır. Nitekim şu hâdise buna güzel bir örnektir:

Bir gün A'meş kendisine bir mes'ele sordu. Ebû Hanîfe hemen cevâbını verdi.

— "*Bunu nereden aldın?*" demesi üzerine:

— "*Senin rivâyet ettiğin falân hadîste*" dedi ve A'meş:

— "*Gerçekten biz hadîsciler eczâcınız, siz fıkıhcılar doktorsunuz*" dedi.⁵

Yahya bin Nasr: "*Ebû Hanîfe'nin evine gittim, baktım bir oda kitâblarla dolu.*"

² Ahmed b. Hanbel, 411

³ Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, 1/168

⁴ Fâryâbî, *Müsnedü'l-İmâm Ebî Hanîfe*, s.20.

⁵ Fâryâbî, *Müsnedü'l-İmâm Ebî Hanîfe*, s. 22.

— «Bunlar nedir?» dedim.

— «Bunlar hadîs kitâblarıdır. Ben bunların ancak az bir kısmını size aktarırım» dedi. Ve o, dört bin hadîs imâmından hadîs almıştır.⁶

Mantuğı ve hazır cevâblılığı doğuştan kuvvetli idi. İbn Avn diyor ki: “Kûfe’de bir âlim varmış, en zor mes’elelere cevâb verirmiş diye Ebû Hanîfe’nin şöhretini duyardık.” Ebû Nu’aym da: “Ebû Hanîfe en zor mes’elelere dalar giderdi” demiştir.⁷ Bir hacc mevsiminde insanlar Ebû Hanîfe’nin etrafını sarmış, her çeşit mes’ele soruyorlardı. Bir âlim de bunu geriden takîb ediyordu. Diyor ki: “Ona öyle ağır bir ferâiz (mîrâs hukûku) sorusu sordular ki, on beş şıkkı vardı. Daha adam mes’eleği tamamlamadan Ebû Hanîfe cevâbını verdi. Ben, sür’atle cevâb vermesine mi, yoksa doğru cevâb vermesine mi, diye şaşırđım kaldım.”⁸

O zaman Kûfe ve Basra’da ilerlemiş olan cedel ile İslâm’ın dîn felsefesi olan kelâmı elde etti. Gençliğinin ilk yıllarını bunlarla geçirdi. O günlerden kalan kitâblarını biz şimdi tercüme ve şerh etmiş bulunuyoruz. Bu kitâblar, tâ o zamanlardan günümüze kadar Müslümanların inançlarına temel olma görevi görüyorlar.

Kûfe’nin en ileri gelen imâmlarından Ebû Amr Şa’bî (hicrî doğ. 20, ölm. 104) ile yakın münâsebet kurdu. İlim yoluna girişinde bu zâtın büyük te’sîri oldu. Çünkü Ebû Hanîfe o güne kadar, baba mesleğı olan ipek kumaş ticâreti ile meşğûl oluyor. Mescide sık sık namaza gidiyor ve bol bol ibâdet ediyordu. Böyle dindârlığının yanı sıra ateşli zekâsını gören Şa’bî onu ilme teşvîk etti. O da bundan etkilenererek kendini ilme verdi.

Nu’mân 16 yaşında iken, babası ile birlikte Hicâz’a gitti. Hicâz’da bulunduğu ve h. 96 /m. 714’de Mekke’de Ka’be’nin haremindedir râvîlerin halka (ders halka)larında hadîs dinlediğı anlaşılıyor. Kuvvetle muhtemel olduğuna göre, Nu’mân bu seyâhatinde bizzât sahâbeden hadîs dinlemiş olan Atâ b. Ebî Rebâh ve İbn Ömer’in mevlâsı (âzâdlısı) Nâfi’ gibi tâbî’ünden bazıları ile temâs etmiş ve onlardan hadîsler dinlemiştir.

Ebû Hanîfe, *Müsned*’inde bu seyâhatinde Abdullah b. Hâris b. Cez ez-Zebîdî’yi dinlediğini rivâyet eder. İlgili hadîs şöyledir:

⁶ Şeyh Halîl Muhyiddîn el-Meys, *Şerh-u Müsned-ü Ebî Hanîfe*, s. 10.

⁷ Fâryâbî, *Müsnedü’l-İmâm Ebî Hanîfe*, s. 21.

⁸ İbn Hacer el-Heytemî, *el-Hayrâtü’l-Hisân fî Menâkıbî’l-İmâmi’l-A’zam*.

Ben 80 senesinde doğdum ve 16 yaşında iken babamla beraber hacca gittim. Mescid-i Haram'a girince bir halka (ders halkası) gördüm. Babama:

— “Bu kimin halkası?” diye sordum.

— “Bu, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in sahâbîsi Abdullah b. Hâris b. Cez'in halkası.” dedi. Halkaya doğru ilerledim.

«Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle dediğini işittim.» dedi:

«Kim Allah'ın dîninde fakîh olursa (onu derinlemesine öğrenirse) Allah onun mühim işlerini görür ve ona ummadığı yerden rızık verir.»⁹

Enes b. Mâlik radyallahu anh'den rivâyeti de şöyledir: “Rasûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'den: «İlim öğrenmek her Müslümana farzdır.» dediğini işittim.»¹⁰

Mekke'de iken İmâm Mâlik b. Enes'le de görüşmüş ve onunla bazı mes'eleleri müzâkere etmiştir.¹¹

Zâten Irâk'ta iken tâbi'undan 93 zât ile temâs ettiği kaydedilmektedir.

Şu hâlde Ebû Hanîfe, tâbi'ünün küçüklerinden, tâbi'î't-tâbi'ünün büyüklerinden olur. Malûmdur ki tâbi'ün, sahâbeyi görenlere, tâbi'î't-tâbi'ünün da tâbi'ünları görenlere denir.

Ebû Hanîfe bütün tahsîli ile kelâm mübâheselerine iştirâk ederken, ticârete de girmiş bulunuyordu. Bu gençliği ve tahsîli sıralarındadır ki, İslâmî çerçeve içinde türlü serbest fikirler ile mezheblerinin kaynaştığı ve hepsinin de ayrı ayrı imâmlarının ve halkalarının bulunduğu Basra'ya 20 defâdan ziyâde gidip geldiği anlaşılıyor.

Ticâretinde gâyet nezih ve titiz idi. Bir seferinde, ortağının ârızalı bir kumâşı sağlam gibi satması üzerine, bir yıllık kazancını yememiş, sadaka etmişti.¹²

⁹ Fâryâbî, *Müsnedü'l-İmâm Ebî Hanîfe*, s. 26

¹⁰ Fâryâbî, *Müsnedü'l-İmâm Ebî Hanîfe*, s.24.

¹¹ *İ.A.*, II/24.

¹² bkz. Hatîb Bağdâdî'den naklen, Ekrem Saygılı, *İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe*, s. 284

Hind, İrân ve Arab yarımadasının ticâret yollarının birleştiği Basra'da artık olgunlaşmış olan genç Nu'mân'ın ticâret işlerini yürütürken, buradaki halkalar (ilim meclisleri) ile temâs ettiği, Hâricîlerden başka, Şî'a, Kaderiyye, Dehriyye mezheplerinin imâm ve müdâfileri ile uzun mübâheselerde bulunduğu ve bu sûretle kelâm ve cedelde çok ilerlemiş olduğu gibi, naslarda görülen, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den ve sahâbîlerinden an'ane tarîki ile gelen ve başlıca cumhûr-u İslâm akide asıllarının şekillendirerek vecîzeler hâlinde ifâdeleri ve bunların nas esâslarına göre, akıl ve mantığın da yardımı ile müdâfaaları husûsunda büyük başarılar elde etmeye muvaffak olduğu muhakkaktır. Nitekim bunlar sunduğumuz bu eserlerinde görülmektedir.

Ebû Hanîfe, İslâm çerçevesi içinde ve aşağı yukarı bir asırlık devre boyunca gelişen bilgileri elde etmiş olmakla beraber, bunları kâfi görmüyordu. Onun kanâatine göre, bu bilgilerin hepsi de ancak hazırlayıcı mâhiyyette birer vâsıttan ibâret idi. Asıl bu bilgilerin de yardımı ile dîn ve dünya işlerinin tanzîmine yarayan fıkı elde etmeli idi. Çünkü bir hadîste, *“Allah kimin hayrını murâd ederse, onu dînde fakîh kılar”* buyrulmuştur.¹³

O çağlarda fıkıh ilmi genişçe ve daha umûmî çerçeve içinde olsa da, ayrı bir ihtisâs bölümü olmak üzere kurulmaya başlamıştı. Bu ihtisâs ile İslâm dünyasının müftüleri ve hâkimler (kâdılar) iştigâl etmekte idiler. Ortak ve vekillerinin yürüttüğü ticâret ile âile ve kendisinin refâhını temîn etmiş olan Ebû Hanîfe, uzun düşüncelerden sonra, bu husûstaki kararını verdi.

Hatîb Bağdâdî şöyle anlatır: *“Ebû Hanîfe ilimlerin gâyeleri üzerinde düşündü. Kelâmın gâyesi azdı. Edebiyât ile Arabca dilbilgisi ve kırâatinin gâyeleri bunları öğretmek için genç aramaktır. Şiirin gâyesi övmek, yermek ve yalan söylemektir. Hadîs ise sonsuz bir deryâ idi ve içinden çıkılması zordu. Ebû Hanîfe diyor ki: «Fıkıh ilmini düşündüm. Üzerinde durdukça içimde sevgisi arttı. Bu ilmin hiçbir kusûrunu görmedim. Dünya ve âhiretin buna dayandığını gördüm ve bununla meşgûl oldum.»*

Bundan Ebû Hanîfe'nin diğer ilim dallarında behresi olmadığı sanılsın. O, tefsîr ve hadîste, edebiyât ve mantık gibi âlet ilimlerinde sonsuz bir

¹³ Buhârî, İlm, 10; Ahmed b. Hanbel, 1/306.

*deryâ idi.*¹⁴ Ancak fıkha daha kâbiliyetli olduğunu söyleyebiliriz. Hani, birisi için, “*tam bu iş için yaratılmış*” denir ya, Ebû Hanîfe de sanki fıkıh için yaratılmıştı, diyebiliriz.

Yaşı yirminin üstünde olduğu hâlde, o devirde Irâk'ın en ileri gelen fakîhi Hammâd bin Ebî Süleymân'ın Kûfe Câmî'indeki halkasına uzun seneler devâm etmiş ve aynı zamanda oranın başka âlim, fakîh ve muhad-dislerinden de ders dinlemişti.

Ebû Hanîfe'nin İmâm Ca'fer Sâdık bin Muhammed el-Bâkır (hicrî ölm. 148) ile Halîfe Ömer, Halîfe Alî, İbn Mes'ûd, İbn Abbâs kollarına mensûb olanlardan ve bundan başka 4000'e yakın dîn âliminden hadîs dinlediği rivâyet ediliyor. Bütün bunların çoğunun isimleri, alfabe sırası ile tesbît edilmiştir. Örneğin Ebû Nu'aym İsfahânî'nin, *Müsned-i Ebî Hanîfe*'sine bakmak kâfidir. Yalnız burada 200 hadîs şeyhinin ismi vardır. 524 tane de küçük müsned denen ve Şamil Yayinevi tarafından metni ve tercümesi birlikte yayınlanan kitâbda yüzlerce şeyhden hadîs rivâyet etmiştir. Diğer 15 müsnedi de bu şekilde hesâb edilirse şeyhlerinin sayısı epey kabarır.

Ebû Hanîfe, Hammâd'ın en ileri gelen tilmîzlerinden idi. Hammâd yok iken onu vekîl ederdi.

Ebû Hanîfe, Hammâd b. Süleymân'ın h.120/ m. 737 senesinde vefâtı üzerine, yaşı 40 raddelerinde olduğu hâlde, halkanın ileri gelen talebelerinin ve kendi arkadaşlarının çok ricâları üzerine, üstâddan boş kalan kürsüyü tutmuş ve halkayı devâm ettirmeye başlamıştır. Tabîî olarak daha da ileriye götürmüştür.

Yüksek vakâr ve samîmî tevâzusu ile kendisini öteden beri saydırmış ve sevdirmiş bulunuyordu. “*Hiç kimseye, «bizim fikrimizi kabûl etmek vâcibdir» demeyiz. Kimin daha güzel bir görüşü varsa getirsin kabûl edelim*” derdi.¹⁵

Ebû Hanîfe resmî vazîfelerden ve devlet kapısından uzak kalmaya azmetmiş idi. Kendisi teb'an ehl-i beyt hayrânı idi. Dâimâ onların tarafını tutmaya meylederdi. Onların zulme marûz kaldıklarına inanırdı. Bu, böy-

¹⁴ İbn Hacer el-Heytemî, *İmâm-ı A'zam'ın Menkibeleri*, çev. Ab. Öztürk, s. 53.

¹⁵ İbn Hacer el-Heytemî, *el-Hayrâtü'l-Hisân fî Menâkibi'l-İmâmi'l-A'zam*, s. 58.

leyken, zâlim saydığı devletten görev almak istemez, görevi ile onları temize çıkarmaya râzı olmazdı. Bu yüzden hem Emevîlerin, daha sonra da Abbâsîlerin kadılık tekliflerini reddetti. Defâlarca hapse atıldı. İkinci Abbâsî Halîfesi Mansûr zamanında kadılığı kabûl etmediği için hapse atıldı, dayak yedi ve orada cân verdi.

Derin takvâsından başka fıkhıdaki ilhâm ve hads (sezgi) derecesini bulan kavrayışlı bilgisini tatlı, güler yüz ve vecîzelerle anlatmak husûsunda müstesnâ kâbiliyeti sâyesinde, halkası pek az zamanda dolup taşmaya başladı. Irâk, Horasân, Türkistan, Fârisistan, Sind, Yemen ve Arabistanın her tarafından kitleler hâlinde akıp gelen talebe, müsteftîler ve dinleyiciler ile kürsüsü sımsıkı ihâta edildi. Bu, tam anlamı ile açık bir üniversite idi.

Bazı fasılâlar ile 30 sene kadar süren ders ve fetvâ halkalarında yetişen tilmîzlerinin sayısı 4000'i aştığı ve bunlardan hiç olmazsa 40 kadarcının ictihâd derecesine vardığı söylenir. Bunların başında, Irâk Kâdı'l-Kudâtı olan Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İbrâhîm gelmektedir (ölm. 182/798). Züfer b. Hüzeyl el-Anberî (ölm. 158), Dâvud et-Tâî (ölm. 165), Esed b. Amr (ölm. 190), Abdullah Yezîd el-Adevî, Hasen bin Ziyâd (ölm. 204), Kâsım bin Ma'n (ölm. 175), Alî b. Muhsir b. Alî (ölm. 67/168), Hibbân b. Alî (ölm. 171), Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî (ölm. 189) ve başka büyük âlim ve müctehidler İmâmın halkasında yetişen ileri gelenlerdi.

Ebû Hanîfe'nin tadrîs ve iftâ husûsunda yolu, rivâyet ve an'anelerin semâ (dinleme) usûlüne benzemezdi. Anlaşıldığına göre, onun halkasında iki türlü müzâkere cereyân ederdi:

1. Talebe için takîb edilen muntazam fıkıh dersleri,
2. Hâricden ve halk tarafından cevâbı istenilen suâller (istiftâ).

İmâm, mevzûyu ortaya koyar ve mes'ele alenî olarak takîb ve müzâkere edilirdi. Mes'elenin incelenmesinde hazırlığı olanlar ve ictihâd derecesine yükselenler de fikir ve ictihâdlarını söyledikten sonra, bu mes'ele hakkındaki müzâkere bitmiş sayılır ve sıra İmâmın kendisine gelmiş olurdu. İmâm mes'eleyi yeniden izâh ve tasvîr ettikten, tilmîzlerinin mütâlaalarını bildirerek, kendi mütâlaa ve ictihâdlarını ve delîllerini de ortaya koyduktan ve lâzım gelen düzeltmeler yapıp cevâblar verildikten sonra, alınan karar, ekseriyâ delîllerinden tecrîd edilerek, son derece vecîz cüm-

leler ile bizzât kendisi tarafından imlâ (redakte) edilirdi. Bu imlâ vecîzeleri bilâhère fıkıh kâideleri hâline gelmiştir. İbn Nüceym'in, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*'i, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye* bunlara güzel iki örnektir. Bir işten maksâd ne ise hüküm ona göredir. Şekk ile yakîn zâil olmaz. Bir şeyin bulunduğu hâl üzere kalması asıldır. Kadîm kıdemi üzere terk olunur. Berâet-i zimmet asıldır. Sıfât-ı ârızalarda aslolan aâdemdir (Mecelle, madde 2-9) gibi...

Bu vecîzeler, mezhebin sonraki imâmları tarafından da çok defa aynen alınmıştır. Bu cihet zâhir rivâyet metinleri ile sonradan yazılan mezhebin fıkıh kitâblarında açıkça görülmektedir. Ebû Hanîfe'nin bu ilim halkaları, başta kendilerinin, sonra da arkadaşlarının fikhi nezâret ve salâhiyetleri altında çalışan ilmi bir istişâre meclisi demek idi.

Ebû Hanîfe'nin fıkıhın lehine olan bu muvaffakiyeti muâsırlarından bir çoğunun hoşuna gitmez ve bunu rey (indî görüş) ile hareket telakkî ederlerdi ki, kötü idi. Hâlbuki Ebû Hanîfe de, fıkıh mes'elelerinin hallinde me'sûr kaynaklardan ayrılmadığına ve buna sımsıkı bağlı kaldığına kâni olduğu için, bu itirâzlara ehemmiyet vermiyordu. Herhangi bir mes'ele önce Kur'ân'ın mufassal şeriate âid âyetleri ile karşılaştırılır. İkinci olarak Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e dayandığı anlaşılan sünnete bağlanarak hükmü verilirdi.

Rakîbleri tarafından eleştiri konusu olan kıyâsa nâdirenen giderdi. “Biz, bir zarûret olmadıkça kıyâsa gitmeyiz” derdi ve şöyle îzâh ederdi, “Kitâbda, yani Kur'ân-ı Kerîm'de, Peygamberin sünnetinde ve sahâbenin hükümlerinde bir şey bulamazsak, sahâbenin ittifâk ettikleri delile bakarız. Eğer ihtilâf etmişlerse kıyâsa gider, iki mes'ele arasında ortak noktayı buluruz. Ama ashâbdan başkalarının sözlerini bir sened olarak almayız. Onlar gibi biz de mes'ele üzerinde çalışır ve karara varırız” derdi.¹⁶

Bir gün kendisine:

— “Sen kıyâs yapıyorsun. Hâlbuki ilk kıyâs yapan şeytândı.” dediler. O da şu karşılığı verdi:

— “Şeytân hâktan çıkmak için kıyâs yaptı. Biz ise hakka girmek için kıyâs yapıyoruz.” dedi. Bu cevâb karşısında hasımları mahcûb oldular.

¹⁶ İbn Hacer el-Heytemî, *İmâm-ı A'zam'ın Menkıbeleri*, çev. Ab. Öztürk, s. 53.

Sünnetin Peygamber'e dayanmasını tayin husûsunda, İmâmın kendine göre, şöyle usûlleri vardı:

1- Mürsel hadîsler, daha kuvvetli bir nakille çatışmadığı takdîrde kabûl edilir.

2- Âhâd haberler, şerîatin kaynakları araştırıldıktan sonra herkes tarafından kabûl edilen esâslara arz edilir. Uygunsa alınır.

3- Âhâd haberler kitâbın amm ve zâhirine arz olunur.

4- Âhâd haberler meşhûr sünnete muhâlif olmamalıdır.

5- Âhâd haberler başka âhâd haberle çelişmemelidir.

6- Râvî, kendi rivâyeti ile ters düşen bir rivâyetle amel etmemelidir.

7- Umûmü'l-Belvâlarda haber-i âhâd alınmaz. Çünkü onun daha büyük bir cemâat tarafından nakledilmesi gerekirdi.

8- Metin veya sened itibârı ile zâidler nâkıslara ircâ edilir.

9- Farklı rivâyette bulunan sahâbe başkasının rivâyetiyle amel etme cihetine gitmemelidir.

10- Râvî, rivâyet ettiği şeyi ilk ândan edâ ânına kadar hıfzında korumalıdır, unutmamalıdır.

11- Haber-i âhâd sahâbenin genel manâdaki ameline muhâlif olmamalıdır.

İşte Ebû Hanîfe, haber-i vâhidle bu gibi ciddî mülâhazalarla amel etmemiştir. Yoksa inâdına terk etmiş değildir. O, bu mülâhazalarla hatâ etmişse bir sevâb, isâbet etmişse iki sevâb kazanmıştır.¹⁷

Bu husûsuta Ebû Hanîfe'nin ifâdesi şöyledir: "*Rasûlullah* sallallahu aleyhi ve sellem'den gelen bir rivâyetin önüne hiç kimse geçemez. Ashâbdan gelen rivâyetler arasında seçim yapılır."¹⁸

İmâmın nakil ve an'aneye dayanması işte burada biter. Tâbi'ün söz ve fetvâlarına teba'iyet etmezdi. Kendisinin de tâbi'ündan ve onlara müsâvî durumda olduğuna kanâat ederdi. İmâmın tenkîd edildiği nokta burası idi. Nakli terk etmekle ithâm ediliyordu. Ama durum ortada idi.

¹⁷ Halîl Muhyiddîn el-Meys, *Şerh-u Müsned-ü Ebî Hanîfe*, s.3

¹⁸ Fâryâbî, *Müsnedü'l-İmâm Ebî Hanîfe*, s. 22

Ebû Hanîfe kitâb, sünnet ve sünnet olması muhtemel sahâbenin fetvâ ve kazâlarına bir merci (referans) bulamayınca kıyâs ve istihsâna mürâcaat ederdi. Kıyâs aslında herkesin başvurduğu bir metod idi. Kıyâs hükmü açık olmayan bir mes'eleyi aralarında benzer nokta bulunması hasebiyle hükmü açık olana benzetmektir. Bunun daha ince şekline de istihsân deniyordu. Aynı delîli İmâm Mâlik ve Şâfiî'nin de kullandıkları görülüyordu.

Ebû Hanîfe bu çalışması ile fıkha büyük katkıda bulundu. Dağınık mes'eleleri birer asıl altında topladı. Fıkhın sâhası genişledi. Geniş bir hukûk alanı hâline geldi. Bunu en yakından gören İmâm Şâfiî'dir. "*Herkes fıkhıta Ebû Hanîfe'ye muhtâcdır. Onun iyâli hükmündedir*", demek insâfını gösterdi.¹⁹

Fıkhü'l-Ekber: Büyük fıkıh mânâsıdır. Ehl-i sünnet akâidinde dâir olduğu için bu adı vermiştir. Çünkü kendisinin de dediği gibi, doğru i'tikâd ile yapılan az bir amel, yanlış i'tikâd ile yapılan çok amelden daha faydalıdır.

Bu kitâbın üç nüshası vardır:

a) İmâm Mâtûrîdî'nin şerhine esâs aldığı nüsha.

b) Ebû'l-Hasen el-Eş'arî'nin *el-İbâne*'sinde örnek tuttuğu akla gelen nüsha.

c) Ebû Hanîfe'nin tilmîzi Ebû'l-Mutî' el-Belhî'nin rivâyet ettiği nüsha.

Bu, *el-Fıkhü'l-Ekber*, tâ ilk günlerden itibâren akâide dâir ders kitâbı olarak okunmuş, büyük âlimler tarafından şerh edilmiş ve dünya dillerine çevrilmiştir. Alîyyü'l-Kârî şerhi, Yunus Vehbi Yavuz; Ebû'l-Müntehâ şerhi de merhûm Ahmed Karadut tarafından Türkçe'ye çevrilmiş ve yayınlanmıştır. Biz ise hem tercüme, hem de şerhini vererek, istifâde alanını genişletmeyi amaçladık. Ve geniş çapta Arabca Ebû'l-Bekâ şerhinden yararlandık

2- el-Alîm ve'l-Müte'allim: Ehl-i sünnet görüşlerini açıklayıp savunma amacıyla ve soru-cevâb tarzında kaleme alınan akâide dâir uzun bir risâledir. Ebû Hanîfe'nin talebesi Ebû Mukâtil Hafs b. Selâm es-Semer-

¹⁹ Fâryâbî, *Müsnedü'l-İmâm Ebî Hanîfe*, s. 22

kandî tarafından rivâyet edilmiştir. Bunun da çeşitli rivâyet yolları vardır. Zâhid el-Kevserî bunları neşrinde göstermiştir.

3- el-Fıkhü'l-Ebsât: Oğlu Hammâd, tilmîzi Ebû Yûsuf ve Ebû'l-Mutî' el-Hakem b. Abdullah el-Belhî tarafından doğrudan İmâm A'zam'dan rivâyet edilmiştir. Zâhid el-Kevserî bu risâleyi de neşretmiştir. Ebû Mutî' 199/814'te vefât etmiştir.

4- Osmân el-Bettî'ye Risâlesi: Ebû Hanîfe Basra kadısı olan bu öğrencisine hitâben yazdığı bu eserinde akâid ve idâre konularında samîmî ve çok yararlı hayâtî bilgiler verir. Zâhid el-Kevserî, Osmân el-Bettî'nin çok büyük ve müctehid bir âlim olduğunu, âilesinin şal kumâşsı sattığını ve Basra'da Ebû Hanîfe'den yedi sene önce vefât ettiğini Zehebî'den naklen rivâyet ediyor.

5- Tevhîd Vasiyyeti: Kime hitâben yazıldığı belli olmadığından, hepimize hitâben yazılmıştır.

6- Yûsuf bin Hâlid es-Semtî'ye Vasiyyeti: Ebû Hanîfe'nin, talebesi, yakın ve samîmî bir arkadaşı Yûsuf bin Hâlid es-Semtî'ye vasiyyeti. Bu vasiyyet hayâtî öğütleri içermektedir. es-Semtî bunları tatbîk etmekle hayâtının akışı değiştiğini ve çok verimli bir hâle geldiğini söyler. Tercüme ve şerhin girişinde vasiyyetin önemine dâir bilgiler vardır.

7- Ebû Yûsuf'a Vasiyyeti: Ebû Hanîfe'nin, baş talebesi, Hanefî mezhebinin Ebû Hanîfe'den sonra ikinci âlimi Ebû Yûsuf'a yazdığı vasiyyet. En önemli vasiyyeti budur. İçindeki bilgiler, ilim erbâbının yanı sıra herkese lâzım olan hayâtî öğütlerdir. Nüshası gâyet çok olan bu kitâbı biz, Hamevî'nin *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*'inden alarak tercüme ettik ve kendisinin muhtasar şerhinden de istifâde ettik.

8- Oğlu Hammâd'a Vasiyyeti: Ebû Hanîfe'nin bir tek çocuğu vardı; o da oğlu Hammâd'dır. Babası Ebû Hanîfe'den fıkıh okudu ve onun zamanında fetva verdi. Hammâd; Ebû Yûsuf, Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî ve Hasen b. Ziyâd tabakasından (o çapta) idi. Zühd ve vera tarafı ağır basardı. Ebû Hanîfe'nin talebesi Kâsım b. Main'den sonra Kûfe'ye kadı oldu.²⁰

²⁰ Leknevi, *el-Fevâ'idü'l-Behiyye*, s. 69.

Ebû Hanîfe, dikkatini çeken talebelerine vasiyyetler yazmıştır. İşte bunlardan biri de hem talebesi, hem de oğlu Hammâd'a yazdığı bu vasiyyettir.

9- Kasîde-i Nu'mâniyye: Peygamberimiz sallallahu aleyhi ve sellem hakkında na't. 53 beytlik bu dilsuz (çiğەر yakan) kasîde, es-Seyyîd el-Hâc İbrâhîm Halîl b. Yahyâ tarafından *Sürûru'l-Kulûb* adında geniş ve titiz bir çalışmanın mahsûlü olarak şerhedilmiştir. Biz hem bu şerhden, hem de el-İbrâhîm b. Mehmed el-Yalvâcî'nin satır arası manzûm tercümesinden istifâde ettik ve beyitlerin arkasından bu tercümeyi de verdik. Bu tercüme de 1265/1848 yıllarında taş basması usûlü ile tab' edilmiştir.

Yalvâcî, kasîde hakkında şu manzûm bilgileri vermektedir:

*Anla kim Şemsüleimmetül Hulvani Hazretleri,
İbn Abbâs'ı görür rüyâda ol cezm lika*

*Der ki, ya Şemsüleimme, Bu (Ebû) Hanîfe ol İmâm
Medhedübtür Fahr-i Âlem Hazretin kim bi beha*

*Bir kasîde söylemişdir dürr-i meknundur heman
Cümle elfazı belağat, fesahat şamila*

*Ravza-i pakin ziyâret eyleyen kerrubiyun
Ruz u şeb eyler bununla zâtına medh ü sena*

*Sıdk u ihlâs ile her kim okuya hem şevkile
Hatm ola imânile görmeye hiç fakr u veba*

*Hem kazâlardan belâlardan ola dâim emin
Sıhr ü ayn, mekr ü taun etmeye hiç kâr ona*

*Okuyana erse afet hem şedaid def ola
Mevt-i füc'e hem de a'dasından olmaz bir belâ*

*Bir musîbet ger isabet etse hem her bir beldeye
Ol okunsa halisane def ede onu Huda*

*Okuyan mağfur olup makbûl ola a'mali hep
Ger akibinde ederse ola makbûl her duâ*

*Uyanıp kıldım tefahhus eşref-i Batha'ya hep
Hem Medîne ehline sormuş isem de kâmilâ*

*Aşkile hem Kûfe'ye varıp suâl etmiş isem
 Bulmadım illaki der Bağdad-ı burc-ı evliyâ
 Onda bir şeyh-i azizden nüshasın aldım onun
 Oldahi hassiyetinden çok haber verdi bana
 Ömrüm oldukça tilavet etmeğe nezr eyledim
 Ola kim îmân ile hatm eyleye ruhun Huda
 Hasbel imkân ben de kıldım tercüme bu fikr ile
 Bahş ede bir Fatiha her okuyan ihvan bana²¹*

Kasîdenin vezni:

*Müstefî'lün müstefî'lün mütefâ'ilün
 Müstefî'lün müstefî'lün mef'ûlün*

Allah Teâlâ ilk baştan bu âna kadar bunlara emeği geçenlere, nâşir-
 lere ve bizlere, özellikle İmâm-ı A'zam Efendimiz'e bol bol rahmet eylesin.
 Rûhunu yeniden şâd eylesin.

23 Nisan 2004
Abdülvehhâb ÖZTÜRK

²¹ İmâm Nesefî'nin *Tuhfe*'sinden.

**BİRİNCİ
KİTAP**

**FIKHU'L
EKBER**

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

Bismillahi'r-Rahmani'r-Rahîm

Tevhîdin ve sahîh i'tikâdın aslı şudur.

Açıklama: Tevhîdin kelime anlamı bir şeyin bir (tek) olduğuna hükmedip onun bir olduğunu bilmektir. İstılahda yani ilgili ilim dalı olan kelâmdaki manası ise şudur: Allah'ın zâtını fehimlerde tasavvur edilen, vehim ve zihinlerde tahayyül edilen her şeyden tecrîd etmek, yani soyutlamaktır. Bu itibârla Allah'ın bir olması, zâtının taksîm edilmez olup yine zâtında ve sıfâtında benzeri yani ortağının olmamasıdır.

Metinde geçen sahîh i'tikâd ise bilmek demektir ki bu da şeksiz ve şübhesiz kesin hüküm demektir. Ama sâde i'tikâd ise zann-ı gâlibe dayanan inanç demektir ki bu da mu'teberdir. Zîrâ halk tabakasının çoğunluğunun îmânı bu kâbildendir.”

Sahîh i'tikâd etmiş olmak için bir mü'min şöyle demelidir:

“Ben Allah'a, meleklerine, kitâblarına, peygamberlerine, öldükten sonra dirilmeye, hayır ve şerr kaderin Allah'dan olduğuna îmân ettim.“

Îmâm Hazretleri bunları dil ile söylemenin gereğine işâret etmek için bunları söylemek lâzımdır, demiştir. Çünkü, dil ile ikrâr da îmânın rüknüdür. Zîrâ îmânın aslı, adı geçen bu altı şeyi dil ile ikrâr ve kalb ile tasdik etmektir. Nitekim bu, bu altı maddeyi zikreden Cebrâil hadisinde açıkça ifâde edilmiştir.

Melek: Melekler Müslümanların çoğunluğuna göre çeşitli şekillere girebilen latîf, nûrânî cisimlerdir.

Melekler iki kısma ayrılırlar: Bir kısmı Cenâb-ı Hakk'ı tanıma ve O'nu noksan sıfâtlardan tenzîhe dalmışlar ki bunlara illiyyûn denir. Bunlar mânen Allah'a yakın meleklerdir. Bir kısmı da Allah'ın takdîr ve levh-i mahfûzda tesbît ettiği şeyleri gökten yere ulaştırmakla görevlidirler. Kimileri yerde, kimileri de gökte bulunurlar.

Kitâblara îmân ise, onların varlığına, onların Allah kelâmı olduğuna kesin şekilde inanmak demektir. Peygamberlere indirilen kitâbların tamamı yüz dört adettir. Bunlardan Âdem aleyhisselâm'a 10 sahîfe, Şît aleyhisselâm'a 50 sahîfe, İdrîs aleyhisselâm'a 30 sahîfe, İbrâhîm aleyhisselâm'a 10 sahîfe indirilmiştir. Tevrât Mûsâ aleyhisselâm'a, Zebûr Dâvud aleyhisselâm'a, İncil İsâ aleyhisselâm'a, Kur'ân ise bizim peygamberimiz, Hazret-i Muhammed aleyhi's-salât ve's-selâm'a indirilmiştir.

Resûl; şerî'atı ve kitâbı olan peygambere denir. Bu itibârla bunların peygamberler arasında özel bir yeri vardır. Kitâbı olsun olmasın bütün peygamberlere îmân etmek lâzımdır.

Ba's ise Allah Teâlâ'nın ölüleri bedenlerinin esâs cüzleriyle kabirlerinden kaldırıp onlara rûh vermesi demektir.

Kader, yani alınyazısı; hayır ve şerr hepsi Allah'dandır. Rivâyete göre Hz. Ebû Bekr ile Hz. Ömer radıyallahu anhum, kader mes'elesinde tartışmışlar. Ebû Bekr, *"İyilik Allah'dan kötülük bizdendir"* demiş. Hz. Ömer de, *"Hepsi Allah'dandır"* demiştir. Bunu Peygamberimiz sallallahu aleyhi ve sellem'e anlattılar. O da, bütün mahlûkât arasında kaderden ilk bahsedenin Cebrâil ile Mîkâil aleyhisselâm olduğunu ve Cebrâil'in Hz. Ömer gibi, Mîkâil'in de Hz. Ebû Bekr radıyallahu anh gibi dediklerini söyledi. Bu iki melek İsrâfil aleyhisselâm'ın hakemliğine mürâcaat ettiler. O da, kaderin hayır ve şerr, hepsinin Allah'dan olduğuna karar verdi. *"Ben de aynı fikir-deyim"* dedi ve ekledi, *"Ey Ebû Bekr, eğer Allah Teâlâ kendisine isyân edil-memesini murâd etseydi İblîs'i yaratmazdı."*

Hesâb, mîzân, cennet ve cehennem hepsi haktır.

Mîzân amelleri tartacak bir şeydir ki akıl onu idrâk etmekten âcizdir.

**el-ÂLİM ve'l
MÜTE'ALLİM**

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

Bismillahi'r-Rahmani'r-Rahîm

Kadiasker diye bilinen Ebü'l-Hasen Alî¹ b. Halîl ed-Dımaşkî dedi ki, bize Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Hasen el-Belhî haber verdi, o Ebü'l-Mu'în Meymûn b. Muhammed el-Mekhûlî en-Nesevî'den, o da babasından, o da Abdülkerîm b. Mûsâ el-Pezdevî'den, o da Ebû Mansûr Muhammed Mâtürîdî'den², Ebû Bekr Ahmed b. İshâk el-Cüzcânî'den, o da Ebû Süleymân Mûsâ el-Cüzcânî'den, Muhammed b. Mukâtil er-Râzî'den, bu ikisi Ebû Mutî' el-Hakem b. Abdullah el-Belhî ile İsam b. Yûsuf el-Belhî'den, bu ikisi de;

Ebû Mukâtil Hafs b. Selm es-Semerkindî'den, o da İmâm Ebû Hanîfe'den sorduğu sorulara verdiği cevaplarda, Ebû Hanîfe rahmetullahi aleyh şöyle demiştir:

¹ Ebü'l-Hasen Alî'den Hâfız Şeref Dimyâtî rivayet etmiştir. Ondan da Hâfız Abdül Kâdir Kuraşî rivayet etmiştir. Senedlerde bulunanların hepsi tanınan, maruf kimselerdir. (Zâhid el-Kevserî)

² Ebû Mansûr Muhammed Mâtürîdî es-Semerkindî (öl. hicrî 333/milâdî 944). Usûlcü hanefî fakîhidir. Kelâm âlimlerindedir. Semerkand'de doğdu ve orada vefât etti. Mu'tezile'ye ve Karmatîler gibi diğer fırkalara karşı ehl-i sünnet i'tikâdını müdâfa'a etti. *Fıkhu'l-Ekber* şerhi ve usûl-ü fıkha dâir *Me'âhizü'sh-Şerâ'i* gibi kitâbları vardır. Hanefîler i'tikâdda ona bağlıdırlar. (Mütercim: Abdülvehhab Öztürk)

Hoca (Ebû Hanîfe rahimehullah dedi): Alemlerin Rabbi Allah'a hamd olsun. Allah mürsellerin efendisi ve peygamberlerin sonuncusu olan Muhammed Mustafa'ya ve Allah'ın sâlih kullarına salât ve selâm etsin.

İmdi, sana Allah'dan korkmanı ve O'na itâat etmeni tavsiye ederim. Hesap görücü ve cezâ verici olarak Allah yeter. Allah bize hoş bir hayat ve rahat bir dönüş yeri nasîb etsin.

Bana sorduğun sorulara cevap verdim. Eğer uzatma ve çok konuşma endişesi olmasa idi, dediğim cevapların sana açıklamalarını da yapardım.³ Sonra da senin ve nefsin için hayırdan kaçmazdım. Yardım Allah'dandır, güvencemiz O'dur.

Talebe (Ebû Mukâtil), **hocası Ebû Hanîfe'ye dedi ki:** Hocam, fazîletini bildiğim için sizinle oturmaktan yararlanayım, diye size geldim. Beni sizden yararlandırmasını Cenâb-ı Allah'dan niyâz ederim. Eğer sana sorarsam bana cevap ver ki, Allah Teâlâ'nın sevâbına nâil olasın.

Ben birtakım insanlarla düşüp kalkmak durumunda kaldım. Bana öyle şeyler sordular ki cevaplarını veremedim. cevaplarından âciz kalsam da hakkı yüzüstü bırakmak istemedim. Hakkı ifade edecek birilerinin olduğunu biliyordum. Hak tartışılmaz, bâtil ise yok olmaya mahkûmdur. Kendi adıma dînin ve kabûl ettiğim hakkın câhili olmayı nefsim'e yakıştıramadım. İddiâ ettiğim şeylerde konuştuğu konunun aslını bilmeyen öğrenci, yâhûd hafakânlar geçiren hasta veyâhûd ne dediğini bilmeyen ve kendini hor duruma sokan deli olmaya gönlüm râzı olmadı. Allah râzı olsun, siz kabûl ettiğim hak ve üzerinde konuştuğum şey husûsunda bilgi sahibi olmam için cevaplar verdiniz. Öyle ki bana bir muannid gelir de inat ederse, yâhûd ayağımı haktan kaydırmak isterse, buna gücü yetmez. Bana bir öğrenci gelirse, ona mes'eleyi îzâh ederim ve işimi basîretle yaparım.

³ İşte biz de böyle bir ihtiyaç hissettiğimizden gereken yerlerde kısa açıklamalar yapmak istiyoruz. (Mütercim)

**FIKHU'L
EBSAT**

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

Bismillahi'r-Rahmani'r-Rahîm

Alemlerin Rabbi Allah'a hamd olsun. Efendimiz Muhammed'e, bütün âl ve ashâbına salât ve selâm olsun.

İmâm Ebû Bekr Muhammed b. Muhammed el-Kâsânî, Ebû Bekr Alaeddîn b. Ahmed es-Semerkindî'den, o da Ebü'l-Mu'în Meymûn b. Muhammed el-Mekhûlî en-Nesefî'den, o da Fadl lakaplı Ebû Abdullah el-Hüseyn b. Ali el-Kaşgârî'den, o da Ebû Mâlik Nasrân b. Nasr el-Huttelî'den, o da Ali b. Hasen b. Muhammed el-Gazzâlî'den, o da Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed el-Fârisî'den, o da Fakih Nusayr b. Yahya'dan, o diyor ki:

Ebû Mutî' el-Hakem b. Abdullah el-Belhî'den şöyle dediğini işittim:

Ebû Hanîfe en-Nu'mân b. Sâbit'e (Allah ondan ve ötekilerden râzı olsun) fikh-ı ekberi¹ sordum.

¹ Burada fikh-ı ekber ile amellerin doğruluğunu konu edinen ilim dalı kastediliyor. Ebû Hanîfe'ye göre en büyük fıkıh odur. Fıkıh mutlak olarak zikredilirse içine i'tikâdı, ameli ve ahlâkı alır. Bunun içindir ki fikhı, kişinin leh ve aleyhine (hak ve sorumluluklarına) âid şeyleri bilmesidir, diye ta'rif etmiştir. (Zâhid el-Kevserî)

Ebû Hanîfe şöyle dedi: Fıkh-ı ekber; ehl-i kiblede hiçbir kimseyi bir günâh yüzünden kâfir saymaman ve hiç kimseye îmânsız, dememen; iyiliği emredip kötülükten men etmen; başına gelecek olan şeyin senden şaşamayacağını, başına gelmeyecek olan şeyin de başına gelmeyeceğini bilmen; Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ashâbından hiç birinden teberrî etmemen; birini bırakıp diğerine tevelli etmemen ve Osmân ile Ali'nin radyallahu anhuma durumlarını Allah Teâlâ'ya havâle etmendir.²

Ebû Hanîfe radyallahu anh: Dinde (i'tikâdî konularda) fıkıh, ahkâmı daha üstündür. Bir adamın, Rabbisine nasıl ibâdet edeceğini öğrenmesi, birçok ilmi toplamasından daha hayırlıdır.³

Ebû Mutî': Bana en fazîletli fıkıhı anlat.

Ebû Hanîfe: En fazîletli fıkıh; bir adamın Allah Teâlâ'ya îmânı, şerî'atleri, sünnetleri, hadleri ve ümmetin ittifâk ve ihtilâf ettikleri mes'eleleri öğrenmesidir.⁴

Ebû Mutî': Bana îmânı anlat.

Ebû Hanîfe:⁵ Bana Alkame b. Mersed rivâyet etti; o da Yahya b. Ya'mer'den, o diyor ki: İbn Ömer radyallahu anhuma'ya:

— “*Bana dîn nedir anlat?*” dedim. O da:

² Ebû Hanîfe Hazretlerinin, “*kaderinde yazılı olan mutlaka başına gelir; yazılı olmayan da aslâ başına gelmez*” ifadesi aynen Peygamber Efendimizin hadisinde de geçmektedir.

Teberrî sözlükte uzak durma, el çekme mânâlarına gelirse de, bir terim olarak başta Peygamber Efendimizin kızı ve torunları olmak üzere bazı ashâbına karşı saygısız davranmak demektir. Tevella da tam bunun zıddı olup sevgi ve saygı beslemektir. (Mütercim)

³ İşte burada fıkıh-ı ekber ta'rif edilmiş oluyor. (Mütercim)

⁴ Şerî'at kelimesi az ileride İslâm'ın şartları anlamında kullanılacaktır.

Had; cezayı gerektiren bir suç işleyen kimseye, kendisinin o suçu tekrar işlemesine engel ve başkalarına da ibret olmak üzere, şerîatçe uygulanan belirli cezâdır. Meselâ belirli şartlarda hırsızın elinin kesilmesi ve içki içene sopa vurulması haddir. (Mütercim)

⁵ Bu hadîs hakkında İmâm-ı A'zam'dan rivâyet edilen bir çok sened daha vardır. Bu senedlerden biri de (İmâm-ı A'zam) Hammâd'dan, o İbrâhîm'den, o Alkame'den, o da İbn Mes'ûd'dan olan rivâyetidir. (Kevserî)

DÖRDÜNCÜ
KİTAP
OSMÂN
el-BETTÎ'YE
RİSÂLESİ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

Bismillahi'r-Rahmani'r-Rahîm

Alemlerin Rabbî Allah'a hamd olsun, Efendimiz Muhammed'e, bütûn âl ve ashâbına salât ve selâm olsun.

İmâm Hüsâmeddîn el-Hüseyn b. Ali b. el-Haccâc es-Sağnakî, Hâfizuddîn Muhammed b. Muhammed b. Nasr el-Buhârî'den rivâyet etti, o da Şemsü'l-eimme Muhammed b. Abdüssettâr el-Kerderî'den, o da Burhâniddîn Ebü'l-Hasen Ali b. Ebî Bekr b. Abdülcelîl Merğînânî'den, o da Ziyaüddîn Muhammed b. Hüseyin b. Nasr el-Yersûhî'den, o da Alaeddîn Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed es-Semerkindî'den, o da Ebü'l-Mu'în Meymûn b. Muhammed el-Mekhûlî en-Nesefî'den, o da Ebû Zekeriyya Yahya b. Mutarîf el-Belhî'den, o da Ebû Sâlih Muhammed b. Hüseyin es-Semerkindî'den, o da Ebû Saîd Muhammed b. Ebî Bekr el-Büstî'den, o da Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed el-Fârisî'den, o da Nusayr b. Yahya el-Fakîh'den, o da Ebû Abdullah Muhammed b. Semâ'a et-Temîmî'den, o da İmâm Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İbrâhîm el-Ensârî'den, o da **İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe**'den radiyallahu anhu ve anhum (Allah ondan ve diğerklerinden râzı olsun) şöyle dediğini rivâyet etmiştir:

Bismillahi'r-Rahmâni'r-Rahîm

Ebû Hanîfe'den Osmân el-Bettî'ye. Allah'ın selâmı üzerine olsun. Kendisinden başka ilâh olmayan Allah'ın sana olan nimetinden dolayı memnûnum.

İmdi, sana Allah'dan korkmanı ve O'na itâat etmeni tavsiye ederim. Hesap sorucu ve amellere karşılık verici olarak Allah yeter.¹

Mektubun bana ulaştı. İçinde ettiğin nasihatı anlamış durumdayım. Bunları hayra ve nasihata olan gayretinden dolayı yazdığını biliyorum. Biz de durumu böyle anladık (iyi niyetinden şüphe etmedik).

Mektubunda, benim Mürcie'den² olduğum haberini aldığını yazıyor-sun ve ben, (senin için) “*Yoldan çıkmış (günahkâr) mü'min*” demişim, bu da sana ağır gelmiş.

Allah'a yemin ederim ki, insanı Allah'dan uzaklaştıran bir şeyde insan için mazeret olmaz; insanların sonradan uydurdukları şeylerle doğru yol bulunmaz, kanaatindeyim. Doğru bir şey varsa, o da ancak Kur'-ân-ı Kerîm'in getirdiği, Hz. Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in davet ettiği ve ashâbının da uyguladığı şeydir. Daha sonra insanlar çeşitli fırkalara ayrıldılar. Çeşitli bid'atler ve uyduruk şeyler icâd ettiler.

¹ *Kur'ân-ı Kerîm*, Nisâ' 4/6.

² Girişten anlaşıldığı üzere, etrafta, özellikle de Basra'da İmâm-ı A'zam hakkında, “*Mürcie'dir, günâh işleyenlere «yoldan çıkmış mü'min diyor»*” şeklinde eleştiriler yapılmış; Osmân el-Bettî de bundan üzülmüş ve mes'elenin doğrusunu İmâm-ı A'zam'a yazmış. Muhtemeldir ki Mürcie tabirinden Ebû Hanîfe'nin kasdetmediği şeyi anlıyorlardı. İşte bu yanlış anlamaları önlemek için Ebû Hanîfe Hazretleri böyle uzun ve ilmî bir mektup (risâle) yazma ihtiyacı duymuş. Zâhid el-Kevserî hemen burada şu notu düşüyor:

“*Havassın (seçkin kimselerin), «Büyük günâh işleyen, tevbe etmediği takdirde Allah'ın dilemesine kalmıştır.»* diyenlere Mürcie deyip onların hakkında varid olan hadisleri bunlar için söylenmiş kabûl etmeleri bir hatadır. Asıl Mürcieler, «namaz kılan için cehennem tehdîdi (riski) söz konusu değildir.» deyip onları kesin olarak tehdîd dışında görenlerdir.

Büyük günâh işleyenlerin meşîet-i ilahiyeye (Allah'ın dilemesine) kaldıkları Kitâb ve Sünnette açıkça görülür ve tevâtüren bilinen bir şeydir.

Binâenaleyh Ebû Hanîfe'nin Mürcieciliği mahza sünnettir. Sonradan yakıştırılan mânâlardan onu tenzîh ederiz.”

**TEVHİD
VASİYETİ**

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

Bismillahi'r-Rahmani'r-Rahîm

Alemlerin Rabbî Allah'a hamd olsun, Efendimiz Muhammed'e, bütün âl ve ashâbına salât ve selâm olsun.

İmâm Ebû Hanîfe rahimehullahi teala dedi: İmân; dil ile ikrâr, kalb ile tasdikten ibarettir. Sadece ikrâr (dil ile söyleme) imân olmaz. Zîrâ eğer imân olsa idi bütün münâfıklar mü'min olurlardı. Aynen böyle tek başına marifet (tasdik) de imân olmaz. Zîrâ o tek başına imân olsa idi, bütün kitâb ehli Yahûdî ve Hıristiyânlar mü'min olurlardı. Allah Teâlâ münâfıklar hakkında:

﴿وَاللّٰهُ يَشْهَدُ اِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَٰذِبُوْنَ﴾

“Allah münâfıkların yalancı olduklarına şâhidlik eder.”¹ buyuruyor. Allah Teâlâ ehl-i kitâb hakkında da:

﴿الَّذِيْنَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُوْنَهٗ كَمَا يَعْرِفُوْنَ اٰبْنَآءَهُمْ﴾

“Kendilerine kitâb verdiklerimiz onu (o kitâbdaki Peygamberi) öz oğullarını tanıdıkları gibi tanurlar.”² buyuruyor.

İmân aratmaz da eksilmez de. Zîrâ onun eksilmesi ancak küfrün (inkarın) artması, artması da küfrün eksilmesi ile tasavvur edilir. Öyleyse bir tek şahsın bir tek durumda hem mü'min hem de kâfir olması nasıl tasavvur edilebilir? Mü'mîn hakiki mü'mindir; kâfir de hakiki kâfirdir. İmânda şüphe yoktur; nitekim küfrde de şüphe yoktur. Çünkü Cenâb-ı Allah:

﴿اُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُوْنَ حَقًّا﴾

“Onlar gerçek mü'minlerdir.”³

¹ Kur'ân-ı Kerîm, Münâfıkûn 63/1.

² Kur'ân-ı Kerîm, Bakara 2/146.

³ Kur'ân-ı Kerîm, Enfâl 8/4.

﴿أُولَٰئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ حَقًّا﴾

“Onlar gerçek kâfirlerdir.”⁴ buyurmuştur. Ümmet-i Muhammed’in asileri (günahkarları) gerçek mü’minlerdir, kâfir değildirler.

Amel îmandan başka bir şeydir; îmân da amelden başka bir şeydir. Delili de şudur ki çoğu zaman amel mü’minden kaldırılır. Bu durumda, “Ondan îmân kaldırıldı.” demek câiz değildir. Zîrâ Allah Teâlâ hayızlı kadından namazı kaldırmıştır. “Ondan îmânı kaldırdı” yâhûd, “Ona îmânı bırakmayı emretti.” demek câiz değildir. Şerî’at koyucu ona, “Orucu bırak, sonra kazâ et.” demiştir. Ona, “Îmânı bırak, onu sonra kazâ et.” demek câiz değildir. “Fakire zekât yoktur.” demek câizdir; “Fakire îmân yoktur” demek câiz değildir.

Bütün hayrın ve şerrin takdîri Allah’dandır. Zîrâ eğer bir kimse hayrın ve şerrin takdîri O’ndan başka birinden, diye iddiâ etse, kâfir-i billah olur ve tevhîdi (Allah’ı bir kabûl etme inancı) bâtl olur.

Biz, amellerin üçe ayrıldığını ikrâr (kabul) ederiz:

1- Farz. 2- Fazîlet. 3- Masiyet.

Farz; Allah Teâlâ’nın emri, meşîet, muhabbeti, rızâsı, kazâsı, kudreti, yaratması, hükmü, ilmi, tevfiği ve Levh- i mahfûzda yazması iledir.⁵

Fazilet: Allah’ın emri ile değil; dilemesi, muhabbeti, rızâsı, kaderi, hükmü, ilmi, tevfiği, yaratması ve Levh-i mahfûzda yazması iledir. Fazilet, Allah’ın emri ile değildir; yoksa farz olurdu. Ancak o; Allah’ın dilemesi, muhabbeti, rızâsı, kaderi, kazası, hükmü, ilmi, tevfiği, yani sebebini halk edip o anda güç vermesi ve yaratması, yani meydâna getirmesi iledir. Zîrâ Allah Teâlâ, ileride bahs edeceğimiz gibi, kulların fiillerini de yaratandır. Ve fazilet Allah Teâlâ’nın Levh-i mahfûzda yazması iledir.⁶

⁴ Kur’ân-ı Kerîm, Nisâ’ 4/151.

⁵ Fariza, yapılması farz olan dînî emirler; Meşîet, dileme demektir; Muhabbet, sevme; Rızâ, memnûniyet; Kazâ, zamanı gelince yaptırma; Kudret, güç yetme; Tahlik, yaratma; Hüküm, karar verme; İlim, bilme; tevfiğ de yardım etme, başarılı kılma demektir; Levh-i mahfûz, Allah tarafından takdîr olunmuş şeylerin yazılı olduğu manevî levh (ekran) demektir. (Mütercim)

⁶ Anlaşılan fazilet dediği bizim genel olarak nafîle dediğimiz şeylerdir ki, bunlar farz değildir. Ancak Allah’ın istediği ve râzı olduğu şeylerdir. Onu yaratan da Allah’dır. Çünkü Allah her şeyin yaratıcısıdır. (Mütercim)

ALTINCI
KİTAP

YÛSUF
BİN HÂLİD
es-SEMTÎ'ye
VASİYETİ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

Bismillahi'r-Rahmani'r-Rahîm

Bu İmâm Ebû Hanîfe'nin talebesi Yûsuf b. Hâlid es-Semtî el-Basrî'ye vasiyyetidir.

Ebû Hanîfe Hazretleri, Hâlid es-Semtî, mezun olup da memleketi Basra'ya dönmek için izin istediği zaman ona bu vasiyyeti etmişti. Ona:

Hayır, şimdi olmaz (şimdi gitme); sana bir vasiyyet yazayım. İnsanlarla, ilim adamlarıyla daha iyi geçinmen; nefsini terbiye etmen, halkı idare etmen, seçkin ve halk tabakalarını memnûn etmen ve halkın durumunu göz önüne alman için muhtâc olduğun şeyleri sana bildireyim. İlim diplomanla çıktığın zaman sana yardımcı olur. Durumunu düzeltir. Sana hâlel getirmez, senin için bir süs olur.

Bil ki, ne zaman insanlarla kötü geçinirsen; anan baban da olsalar sana düşman kesilirler. Ne zaman da akrabaları olmayan insanlarla iyi geçinirsen sana akraba olurlar.

Açıklama: Malûm olduğu üzere insan sosyal bir varlıktır. Toplum içinde yaşamak zorundadır. Bu yüzdendir ki dinimizde ruhbanlık, yani dünyadan elini eteğini çekerek yalnız başına yaşamak yoktur. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm şöyle buyurmaktadır:

*“Uydurdukları ruhbanlığa gelince, onu biz yazmadık. Fakat kendileri Allah rızâsını kazanmak için yaptılar. Ama buna da gereği gibi uymadılar.”*¹

Demek ki Hıristiyânlıkta bile ruhbanîyet yoktur. Öyleyse toplum içinde yaşamak zorundayız. İnsanlar bir vücudun azaları gibi birbirlerinin desteğine muhtâcdırlar. Bunu gereği gibi elde etmek için insanlara iyi davranmak ve onları memnûn etmek lâzımdır. Hep zorla, korkutarak bir yere ve iyi bir neticeye varamayız. İnsanlarla iyi geçinmek bir sanat işidir. Elimizdeki vasiyyet başta vurguladığına göre bizlere bu husûsta yardımcı olacak kurallar, umdeler ve tavsiyeler önerecektir. İmâm-ı A'zam Hazretleri gibi büyük ve âlemşümül bir bilgin ve tecrübeli bir zâtın tavsiyeleri ne kadar kıymetlidir! İşte hacmi küçük, kendisi büyük bu kitâbı bu gözle okumalı, onu bir fırsat ve ganimet bilmeliyiz.

İyi geçinmek durumunda olduğumuz insanların başında âilemiz, özellikle eşimiz gelmektedir. Bu husûsta Kur'ân-ı Kerîm:

*“Onlarla iyi geçinin. Eğer onlardan hoşlanmazsanız (bilin ki) Allah'ın hakkınızda çok hayırlı kılacağı bir şeyden hoşlanmamış olabilirsiniz.”*² buyurmuştur. Peygamberimiz sallallahu aleyhi ve sellem de aynı konuda:

*“En hayırlınız âilesine hayırlı olanınızdır.”*³ buyurmuştur.

Bugün büyük liderler ve çok büyük işletmeleri yönetenler de insan ilişkilerinde başarılı olanlardır. Herkeste bu kâbiliyet olmasa da onlara benzemeye çalışmada, aynı başarıyı göstermede örnek alınmalarında çok fayda olduğu muhakkaktır. Bu konuyu bir iki hadîsle kapatalım:

¹ Kur'ân-ı Kerîm, Hadîd 57/27.

² Kur'ân-ı Kerîm, Nisâ' 4/19.

³ Dârimî, nikâh, 50.

**EBÛ YÛSUF'A
VASİYETİ**

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

Bismillahi'r-Rahmani'r-Rahîm

İmâm-ı A'zam'ın, akli kemâle erdikten, güzel davranış sergiledikten ve halkla ilişkiye girdikten sonra Ebû Yûsuf'a ettiği vasiyyeti. Ona şöyle dedi:

Ey Yûsuf, hükümdara saygı göster, hürmette kusur etme.

Açıklama: İmâm-ı A'zam, diğer kâbiliyetli talebeleriyle ilgilendiği gibi bunların başında gelen Ebû Yûsuf'la da yakından ilgilenirdi. Onun hakkında feraset (önsezi) göstererek, “İleride kadı olacağını görür gibiyim.” derdi. Nitekim Ebû Yûsuf da, ileride Abbasi Devletinin beşinci halifesi olan Harun Reşid'e (149-193 / 766-809) başkadı oldu. İşte önceden bu gibi şeyleri ona tavsiye etti ve onu uyardı.

İslâm'da yaşlılara ve âlimlere saygı ve hürmet gösterildiği gibi, devlet başkanına da gösterilir. O makam herkesin eline geçecek bir makam olmadığı gibi onlar geniş yetkileri itibârı ile de herkesi ilgilendirir. Onları horlamak, mahcup etmek akıllı kimselere yakışmaz. Muhakkak onların da, insan olmaları hasebiyle, kusurları olacaktır. İleride bu konulara temas edileceği gibi, gâyet nâzik bir şekilde ikaz edileceklerdir.

Sakın onun huzûrunda yalan söyleme

Yalan asılsız söz demektir. Böylesi bir durum insan münasebetlerini çok kötü etkiler. Zîrâ insanlar, konuşmamıza ve verdiğimiz bilgi ve haberlere göre tavır alır, ona göre hazırlık yapar ve harekete geçerler. Aldıkları haberin yalan olması durumunda her şey alt üst olur. Her tarafı zarar ziyan kaplar. İşte böyle kötü sonuçlar doğuracak kötü bir sıfat dinimiz tarafından şiddetle reddedilmiştir. Hele bunun Allah'a ve Resûlullah'a karşı yapılması, sonuçlarına paralel olarak daha kötü ve cezayı müstelzim olarak kabûl edilmiştir. Bir âyet-i kerîmede:

“Allah ve Resûlüne yalan söyleyenler oturup kaldılar (savaşa katılmadılar). Onlardan kâfir olanlara elem verici bir azâb erişecektir.”¹ buyuruluyor.

Yalancıların başına gelen, münâfıkların da başına gelmektedir. Bunlar için Cenâb-ı Allah:

“Şüphe yok ki münâfıklar cehennemden en alt katındadırlar. Artık onlara aslâ bir yardımcı bulamazsın.”² buyurmaktadır. Peygamberimiz sallallahu aleyhi ve sellem de meşhûr hadîsinde:

“Kim bana karşı kasden yalan söyleirse, cehennemdeki yerine hazırlansın.”³ buyurmuştur.

Hız. Âişe radiyallahu anhâ'nın haberine göre Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in en çok nefret ettiği huy yalandı. Böylesi bir kimse tevbe edinceye kadar Resûlullah'ın nazarında küçülürdü⁴ ve “Yalanın şakası ve ciddisi olmaz.” derdi. Çocuğa bile yalan söylemeyi kabûl etmezdi.⁵ Bunun gibi hükümdara yalan söyleme de bunlara yakındır, sonucu da vahimdir.

Ancak çok hassas bir konu var. O da, riskli bir sözü kaçamaklı, kapalı ve göndermeli kullanmak, yalan sayılmamış ve bir nevi kurtuluş olarak gösterilmiştir.⁶ Örneğin İbrâhîm aleyhisselâm'ın, “Ben hastayım.” demesi gibi.⁷ Yukarıdaki vasiyetlerde bu daha geniş olarak geçmişti.

**Hükümdar seni davet etmedikçe, her vakit yanına gitme.
Çünkü ona sık sık gider gelirsene seni önemsemez,
onun nazarında küçülürsün.**

Her şeyin fazlası iyi değildir. Ziyaret de öyledir. Peygamberimiz sallallahu aleyhi ve sellem:

¹ Kur'ân-ı Kerîm, Tevbe 9/90.

² Kur'ân-ı Kerîm, Nisâ' 4/145.

³ Buhârî, cenâiz, 34; Ahmed b. Hanbel, IV/245.

⁴ Ahmed b. Hanbel, VI/152.

⁵ İbn Mâce, Mukaddime, 7, No: 46.

⁶ Buhârî, edeb, 116.

⁷ Kur'ân-ı Kerîm, Saffât 37/89.

**OĞLU
HAMMÂD'A
VASİYYETİ**

Bismillahi'r-Rahmani'r-Rahîm

Ebû Hanîfe'nin şimdiye kadar üç vasiyyetini gördük. Bunlardan birincisi tevhîd vasiyyeti; ikincisi, talebesi Yûsuf b. Halid es-Semti'ye vasiyyeti; üçüncüsü de yine talebesi Ebû Yûsuf'a vasiyyeti idi. Bu da dördüncü vasiyyeti olup biricik evladı Hammâd'a vasiyyetidir.

Ebû Hanîfe'nin bir tek çocuğu vardı; o da oğlu Hammâd'dır. Ona Irâk'ın en ileri gelen fakihî ve kendi hocası Hammâd b. Ebû Süleymân'ın (ölm. h. 119/120 - m. 737) adını vermiştir. Ebû Hanîfe'nin başka çocuğu yoktur. Hele Hanîfe adında bir kızı hiç yoktur.¹ Hanif, doğru Müslüman mânâsına geldiği, Ebû Hanîfe de Müslümanlara hocalık ettiği için ona, "*Müslümanların babası*" mânâsına gelen bu künyeyi vermişlerdir.

Oğlu Hammâd, babası Ebû Hanîfe'den fıkıh okudu ve onun zamanında fetva verdi. Bunun oğlu İsmâîl de kendisinden okudu. Hammâd; Ebû Yûsuf, Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî ve Hasen b. Ziyâd tabakasından (o çapta) idi. Zühd ve vera' tarafı ağır basardı. Ebû Hanîfe'nin talebesi Kâsım b. Maîn'den sonra Kûfe'ye kadı oldu.²

Ebû Hanîfe, yukarıda isimlerini verdiğimiz ve dikkatini çeken talebelerine vasiyyetler yazmıştır. İşte bunlardan biri de hem talebesi, hem de oğlu Hammâd'a yazdığı bu vasiyyetidir. Bunda da diğer vasiyyetleri gibi çok alacağımız ve hayatımıza düstur edeceğimiz şeyler vardır. Ebû Hanîfe bu vasiyyetine şöyle başlıyor:

¹ İbn Hacer el-Heytemî, *İmâm-ı A'zam'ın Menkubeleri*, çev: Abdülvehhâb Öztürk, s. 43.

² Leknevi, *el-Fevâ'idü'l-Behiyye*, s. 69.

Oğulcuğum, Allah Teâlâ sana doğruyu göstereceğin ve seni destekleyecek.

Açıklama: Ebû Hanîfe Hazretleri, oğluna küçültme veya şefkat ifade eden bünye (siğa, kip, kalıp) ile “*Oğulcuğum!*” diye hitâb etmiştir.³ Nitekim Ya’kûb aleyhisselâm da oğlu Yûsuf’a böyle seslenmişti.⁴

Baba-oğul münasebetlerinde her iki şıkkı anlamak da mümkündür. Zîrâ baba her zaman çocuğuna, oğluna şefkat ve merhâmet eder. Onun bir kılına zarar gelmesini istemez. Şöyle bir fıkra bu duyguyu ne güzel ifade ediyor:

Adamın biri oğlu ile beraber kar kürüyorlarmış. Adam, oğlunun üşüyüp hastalanmasından korkarak, “*Oğulcuğum, sırtına bir şey al, hasta olursun!*” demiş. Oğlu aldırmamış, kar atmaya devâm etmiş. Adam bir iki ihtâr daha yapıp da oğlunun aldırış etmediğini görünce gitmiş, küçük torununu beşikten almış ve karın üzerine yatırmış. Bunu gören oğlu telaşla, “*Baba, ne yapıyorsun, çocuk hasta olur!*” demiş. Babası da, “*Gördün mü ya! İşte sen de benim için aynı durumdasın.*” demiş

Yine bir çocuk ne kadar büyürse büyüsün ve ne kadar yaşlanırsa yaşlansın, babasının nazarında dâimâ küçüktür. Bunu kendim dinlediğim iki olayla anlatayım:

80 yaşındaki annesi, 60 yaşındaki oğlu Hacı Halil Güleç ile Gaziantep’ten İstanbul’a gidiyorlarmış. Otobüs Osmâniye’de mola vermiş. Etrafı simitçiler sarmış, hemen annesi, “*Oğlum Halil, sana simit alayım mı?*” demiş.

Televizyonda ünlü şanlı bir operatör konuşuyor ve şöyle diyordu: “*Bu kadar ünlü bir doktor oldum, annem hiçbir zaman benim doktor olduğumu kabûl etmedi ve hiçbir zaman bana muayene olmadı. Çünkü ben onun gözünde hep çocuk idim.*”

Bizzat İmâm-ı A’zam Hazretleri de, annesi kendisini mes’ele sormak için hikâyeci bir hocaya salardı. Hoca, Ebû Hanîfe’yi karşısında görünce

³ Kâdî Beyzâvî, *Envârü’t-Tenzîl*, III/377.

⁴ Kâdî Beyzâvî, *Envârü’t-Tenzîl*, III/377.

**KASÎDE-İ
NU'MÂNİYYE**

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

Bismillahi'r-Rahmani'r-Rahîm

❖ 1. Beyit¹ ❖

يَا سَيِّدَ السَّادَاتِ جِئْتُكَ قَاصِدًا أَرْجُو رِضَاكَ وَأَحْتَمِي بِحِمَاكَ

*Kasdi geldim sana, ey Seyyidi sadat, amma,
İsterem senden himayet, isterem senden rızâ. (Yalvâcî)*

**Ey Efendilerin Efendisi, kapına geldim,
Rızanı arıyorum, kapına sığındım.**

Açıklama: Efendimiz Muhammed Mustafa sallallahu aleyhi ve sellem'in bir çok isim ve sıfatları vardır. Ebû Hanîfe Hazretleri bunlardan seyyid sıfatını kullanmıştır. Zîrâ bu sıfat onun en belirgin sıfatıdır. İslâmiyetin ilk günlerinden itibâren namazda ve dışarıda okuduğumuz salavât duâlarında, “Allahümme salli alâ seyyidinâ Muhammedin..” diyerek onun efendiliğini kabûl etmiş ve duâmızın kabûlü için onu vesîle kılmışızdır. Gerçi kendisi dâimâ tevazu göstermiş ve “Seyyid Allah'dır.”² demiştir.

Ama âhirette bu durum daha çok açığa çıkacağından ve dünya hayatındaki sakıncalar ortadan kalkacağından dolayı, seyyîdliğini açıkça ilan etmiş ve:

“Ben Âdemoğullarının seyyidi, efendisiyim ama iftihâr etmiyorum.” demiştir.³

Burada dikkat çeken ifade, seyyidü's-sâdât (efendilerin efendisi)dir. Bu da yukarıda geçtiği üzere o, peygamberlerin de efendisi olduğuna göre gerçekten efendilerin efendisidir. Bir de olaya şöyle bakabiliriz:

¹ Bütün beyitlerde, Yalvaçlı İbrahim Efendi'nin (ö. hicrî 1293/1876) tercümesini, ardından kendi tercümemizi vereceğiz.

² Ahmed b. Hanbel, IV/24.

³ İbn Mâce, zühd, 37.

“Ebû Bekr efendimizdir, efendimizi (Bilâl'i) âzâd etmiştir.”⁴ “Ebû Bekr ile Ömer, evvelin ve âhirin (öncekiler ve sonrakiler) tüm cennetliklerin efendileridir.”⁵ “Hasan ile Hüseyin cennet gençlerinin efendileridir.”⁶ bu böyle olunca, hepsinin ışık aldıkları kaynak Efendimiz olduğuna göre, o, efendilerin efendisidir ve bunda da şüphe yoktur.

İmâm Bûsîrî de ünlü *Kasîde-i Bürde*'sinde aynı mazmûnu (kavramı) şöyle dillendirir:

*Ey halkın efendisi, o gün her tarafı dehşet kapladığı zaman
Senden başka kime sığınayım!
Muhammed, iki cihanın, ins ve cinnin, Arab ile Acemin efendisidir.*

✦ 2. Beyit ✦

وَاللّٰهُ يَا خَيْرَ الْخَلَائِقِ إِنَّ لِي قَلْبًا مَّشُوقًا لَا يَرُومُ سِوَاكَ

*İştîyâkım sana, ey Hayrü'l-vera, bir rütbe kim
Masivaya meyl-i kalbim yokdur, vallahi, la. (Yalvâcî)*

**Ey yaratılanların en hayırlısı, sana şevk duyan
Öyle bir kalbim var ki, senden başkasını istemez.**

Peygamberimiz sallallahu aleyhi ve sellem gerçekten yaratılanların en hayırlısıdır. Çünkü âlemlere rahmet olarak gönderilmiştir.⁷

Deylemî'nin merfû olarak rivâyet ettiği hadîste de: “Ey Muhammed, eğer sen olmasaydın cenneti yaratmazdım ve eğer sen olmasaydın cehennem de yaratılmazdı.”⁸ buyurulmuştur. İbn Asâkir'in rivâyeti de: “Eğer sen olmasaydın dünya yaratılmazdı.”⁹ şeklindedir.

⁴ Buhârî, fezâil,5.

⁵ İbn Mâce, Mukaddime 11, hadîs no: 100.

⁶ Tirmizî, menâkıb, 30.

⁷ Kur'ân-ı Kerîm, Enbiyâ 21/107.

⁸ Deylemî, el-Firdevs, No: 8031, 5/227

⁹ İbn Asâkir, Târîh-i Dimeşk, 3/518

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

أَصْلُ التَّوْحِيدِ وَمَا يَصِحُّ الْأَعْتَادُ عَلَيْهِ؟ يَجِبُ أَنْ يَقُولَ: آمَنْتُ بِاللَّهِ، وَمَلَائِكَتِهِ، وَكُتُبِهِ، وَرُسُلِهِ، وَالْبَعْثُ بَعْدَ الْمَوْتِ وَالْقَدَرِ خَيْرِهِ وَشَرِّهِ مِنَ اللَّهِ تَعَالَى، وَالْحِسَابِ، وَالْمِيزَانِ، وَالْجَنَّةِ، وَالنَّارِ، حَقَّ كُلُّهُ.

وَاللَّهُ تَعَالَى وَاحِدٌ لَا مِنْ طَرِيقِ الْعَدَدِ، وَلَكِنْ مِنْ طَرِيقِ أَنَّهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ، اللَّهُ الصَّمَدُ، لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ، وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ﴾

لَا يُشَبَّهُ شَيْئًا مِنَ الْأَشْيَاءِ مِنْ خَلْقِهِ، وَلَا يُشَبَّهُهُ شَيْءٌ مِنْ خَلْقِهِ، لَمْ يَزَلْ وَلَا يَزَالُ بِأَسْمَائِهِ وَصِفَاتِهِ الدَّائِيَّةِ وَالْفِعْلِيَّةِ. أَمَّا الدَّائِيَّةُ: فَالْحَيَاةُ وَالْقُدْرَةُ وَالْعِلْمُ وَالْكَلَامُ وَالسَّمْعُ وَالْبَصَرُ وَالْإِرَادَةُ. وَأَمَّا الْفِعْلِيَّةُ: فَالتَّخْلِيْقُ وَالتَّرْزِيْقُ وَالْإِنشَاءُ وَالْإِبْدَاعُ وَالصُّنْعُ، وَغَيْرُ ذَلِكَ مِنْ صِفَاتِ الْفِعْلِ.

لَمْ يَزَلْ وَلَا يَزَالُ، بِأَسْمَائِهِ وَصِفَاتِهِ لَمْ يَحْدَثْ لَهُ اسْمٌ وَلَا صِفَةٌ. لَمْ يَزَلْ عَالِمًا بِعِلْمِهِ وَالْعِلْمُ صِفَتُهُ فِي الْأَزَلِ، وَقَادِرًا بِقُدْرَتِهِ، وَالْقُدْرَةُ صِفَةٌ فِي الْأَزَلِ، وَمُتَكَلِّمًا بِكَلَامِهِ، وَالْكَلَامُ صِفَةٌ فِي الْأَزَلِ، وَخَالِقًا بِتَخْلِيْقِهِ، وَالتَّخْلِيْقُ صِفَةٌ لَهُ فِي الْأَزَلِ. وَفَاعِلًا بِفِعْلِهِ، وَالْفِعْلُ صِفَةٌ لَهُ فِي الْأَزَلِ، وَالْفَاعِلُ هُوَ اللَّهُ تَعَالَى، وَالْفِعْلُ صِفَتُهُ فِي الْأَزَلِ، وَالْمَفْعُولُ مَخْلُوقٌ، وَفِعْلُ اللَّهِ تَعَالَى غَيْرُ مَخْلُوقٍ، وَصِفَاتُهُ فِي الْأَزَلِ غَيْرُ مُحَدَّثَةٍ وَلَا مَخْلُوقَةٍ، فَمَنْ قَالَ إِنَّهَا مَخْلُوقَةٌ أَوْ مُحَدَّثَةٌ، أَوْ وَقَفَ أَوْ شَكَ فِيهَا فَهُوَ كَافِرٌ بِاللَّهِ تَعَالَى.

الفقه الأكبر

الفهرس

- ١- الفقه الأكبر ٥
- ٢- العالم والمتعلم ١٥
- ٣- الفقه الأبسط ٥٨
- ٤- رسالة أبي حنيفة إلى عثمان البتي عالم أهل البصرة ٩٤
- ٥- وصية الإمام أبي حنيفة في التوحيد ١٠٤
- ٦- وصية الإمام أبي حنيفة لتلميذه يوسف بن خالد السمطي البصري ١١٢
- ٧- وصية الإمام الأعظم لأبي يوسف ١١٩
- ٨- وصية الإمام الأعظم لابنه حماد ١٢٨
- ٩- القصيدة النعمانية ١٣٢

كتاب
الإمام الأعظم
أبي حنيفة

